

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА:

Зварич Роман Васильович

доктор юридичних наук, професор

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВАЗАСТОСУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуто теоретичні аспекти морально-етичних засад правозастосувальної діяльності. Визначено роль моральних та етичних цінностей в процесі застосування правових норм, формування правосвідомості і правової культури суб'єктів правозастосування.

Ключові слова: правозастосування, реалізація права, моральні принципи, етичні норми.

Zvarych R.V. Realization of moral and ethic principles of society in law enforcement (theoretical and legal aspects)

Theoretical aspects of moral and ethic foundations of legal enforcement are considered in the article. The role of moral and ethic values in the process of enforcement of legal rules, formation of sense of justice and legal culture of subjects of law enforcement is defined.

Key words: law enforcement, application of law, moral principles, ethic rules.

Постановка проблеми. умовах важливого значення На даний час в Україні існує набуває моральна та етична потреба наукового аналізу окремим видів державно-владної діяльності (зокрема, застосування права). Правозастосування має свої вимоги та особливості, проте в сучасних умовах цього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній та зарубіжній правовій науці різні аспекти застосування правових норм досліджува-

ли О. Бондаренко, О. Вязов, О. Єрмоменко, С. Іванова, О. Климович, В. Коваль, Б. Малишев, В. Настюк, О. Нікіфорова, Р. Палеха, А. Ренкас, М. Сенякін, Н. Сергієнко, С. Серьогін, А. Старостюк, А. Степанюк, І. Тустановська, А. Філіп'єв, О. Шиндяпіна, С. Шмаленя та інші.

Однак, у теоретико-правовій літературі моральним та етичним аспектам правозастосувальної діяльності приділяється мало уваги.

Постановка завдання. Метою статті є загальнотеоретичний аналіз особливостей правозастосувальної діяльності щодо дотримання вимог морально-етичних принципів і норм, як необхідної умови забезпечення прав і законних інтересів громадян в процесі реалізації правових норм.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна наука визначає правозастосування як активно-владну форму реалізації права, що здійснюється уповноваженими на те суб'єктами. Сутність правозастосування полягає в наданні одним суб'єктам прав, покладенні на інших юридичних обов'язків і притягненні третіх

до юридичної відповідальності. По суті, правозастосування є однією з правових форм діяльності державних органів і посадових осіб та має свої особливості. В контексті різновидів реалізації правових норм правозастосування поділяють на оперативну – виконавче (пов'язане з реалізацією регулятивних норм), та правоохоронне (спрямоване на реалізацію охоронних норм) [11, с. 273 – 274].

Особливістю правозастосовчої діяльності є те, що вона здійснюється тільки на підставі юридичних норм і в порядку, передбаченому законодавством. Вона являє собою своєрідний процес (процедуру), що регламентується спеціальними процедурно-процесуальними нормами, складається з певних стадій та підпорядковується таким загальним вимогам, як законність, обґрунтованість та доцільність, що забезпечують справедливість та ефективність цього процесу. Інтелектуально-юридичні результати правозастосування у формі владних рішень фіксуються у правозастосувальних актах. Основними стадіями правоза-

стосовчої діяльності є: встановлення юридично значущих фактів і пошук правової норми, яку належить застосувати до них; визначення меж дії та юридичної сили правової норми; з'ясування змісту (тлумачення) правової норми; прийняття рішення у справі; оформлення рішення в акті застосування правової норми [2, с. 225 – 226].

Отже, правозастосовча діяльність є специфічним різновидом державно-владної діяльності, спрямованої на реалізацію правових норм, з метою забезпечення і захисту інтересів держави, особи та суспільства. Тому, така діяльність в особі уповноважених органів має суспільно-необхідне та державне значення.

Проте, представники влади, здійснюючи свої повноваження в процесі реалізації правових норм, окрім правових підстав власної діяльності, повинні керуватись також певними морально-етичними критеріями. Надання таким суб'єктам правової і моральної санкції на проведення відповідної діяльності покладає на них високу відповідальність за суворе і точне дотримання

законності та меж допустимих дій. Мова йде про високі морально-етичні вимоги до суб'єктів правозастосування.

Трансформація сучасного українського суспільства супроводжується динамікою в діяльності правозастосовчих органів. Тому, діяльність працівників юридичної професії, як основних суб'єктів правозастосування, повинна базуватись на загальних моральних і морально-правових принципах гуманізму, справедливості, патріотизму, незалежності та відкритості. Морально-етичні принципи є світоглядними орієнтирами моральної свідомості, вони складають сутність моральних аспектів діяльності і моральних відносин. Вони складають стратегією моральної поведінки людини, спільнот, суспільства. Моральні принципи об'єднують моральні норми у відповідні сфери суспільного життя чи діяльності, є основою сталої поведінки. Вони є загальними для всього суспільства і особливо важливими для суб'єктів правозастосування. Будь-які дії мають відповідати закону, його суті, а тому і моральним цінностям, на яких базується

закон. Перекручення закону, відхід від нього, неадекватне його тлумачення і застосування є аморальним за своєю суттю. Аморальним є не лише свідоме порушення закону, а й неправильні, протизаконні дії і рішення, обумовлені поверховими знаннями, некомпетентністю, неорганізованістю, відсутністю поваги до права, внутрішньою недисциплінованістю чи неохайністю [12, с. 19-22].

В ідеалі між правом, справедливістю і мораллю, як зауважує Т. Мартянова, не повинно бути розбіжностей. Проте, в реаліях сьогодення (особливо в процесі застосування права) вони зустрічаються. Так, мораль може суперечити праву, а законодавство не завжди відповідає моралі. Головним же завданням етики є боротьба зі злом, а не з людьми, як соціальними носіями моральних цінностей. Тому, перемога добра забезпечується шляхом пошуку нових, досконаліших громадських стосунків і способів вирішення протистояння добра зі злом, рішучим втіленням ідеалів добра, протиставляючи їх примусу, брехні, насиль-

ству, які чинять зло. Право, в свою чергу, прагне обмежити зло, розширюючи сфери своєї дії на громадські взаємини. А, завдяки наданню загальнообов'язкового характеру моральним критеріям, право обмежує свавілля уповноважених суб'єктів. Це досягається шляхом законодавчого закріплення таких категорій як «сумлінність», «розумність», «справедливість» та «гуманність», що забезпечують високі соціальні цінності правозастосування [8, с. 29 – 30].

Таким чином, основними вимогами правозастосовчої діяльності, крім законності і обґрунтованості, є також дотримання морально-етичних принципів і норм суб'єктами правозастосування.

Моральні принципи є сукупністю правил, за якими особистість живе у відповідності до уявлень про добро і зло. Саме принципи моралі не дають людині вчинити зраду, зробити підлість, піти проти власної совісті. Моральні принципи особистості є особливим виразом та розвитком моральних принципів певної культури, які найчастіше виражаються у заповідях

релігійної етики, походять від морального імперативу тої чи іншої культури, релігії, епохи. В християнській етиці моральні принципи засновані на біблійних заповідях, які походять з таких моральних імперативів: «Не чини іншому того, чого не бажаєш собі» і «Полюби ближнього і навіть ворога». Якщо людині вдасться жити та діяти згідно усвідомлених моральних принципів, які утворюють необхідну частину її світогляду, вона буде поважати сама себе і користуватися повагою оточуючих, набуваючи честі і гідності, які принесуть їй авторитет та високий соціальний статус [9, с. 133 – 134].

Саме таким моральним критеріям повинен відповідати сучасний індивід (насамперед юрист), що уповноважений державою на реалізацію і застосування правових норм.

Морально-етичні та правові цінності творить людина, яка відображає повноту світобудови та власної діяльності. В цьому аспекті діяльність людини є суверенною. Суть такого суверенітету, як зауважує І. Брездєнь, полягає в тому, що людина має право самостійно

творити й реалізовувати норми поведінки, які підкреслюють її владні повноваження. Проте, суверенітет людини потребує високого ступеня духовності з метою формування суспільної свідомості, природного вибору цінностей та пропагування природної справедливості. Такий суверенітет є особливо важливим для юристів-правозастосовувачів.

Духовність юриста формує природне та канонічне право, в результаті чого виникає індивідуальна суспільна свідомість у праві. Таким чином, в процесі застосування правової норми юристу завжди необхідна творча правосвідомість, що є важливою умовою для прийняття правильного рішення, які б відповідало праву та гармонії Всесвіту. Без належної духовності важко сформувати і реалізувати ті правові цінності, які відповідають позитивними якостям моралі і права. Дана ситуація зумовлена внутрішніми потребами суб'єкта у моралі та відповідністю природним нормам. Моральне самотаглиблення призводить до імперативів добра у юридичній правозастосовній діяльності, які є практично немож-

ливими без взаємодії права і моралі, оскільки мораль збагачує право, а право, у свою чергу, охороняє і забезпечує механізм дії моралі, що в цілому є значною цінністю для суспільства. Тому, вищою духовною цінністю юриста, як суб'єкта правозастосування, має бути справедливість, правдивість та істинність. Справедливе юридичне рішення є моральним ідеалом у праві, відповідністю людської поведінки й стосунків нормам природного права та морально-етичним нормам [1, с. 418 – 419].

Морально-етичні норми та принципи права формують певний рівень правової свідомості та правової культури суб'єктів правозастосування, які визначають їхній професіоналізм.

Правова культура та правосвідомість є складними, багатоаспектними суспільними явищами, які визначають модель поведінки особи у певному правовому контексті на підставі певних морально-правових орієнтирів та правової ідеології. Тому, як зазначають О. Круглов та О. Ключова, важливим завданням держави є стимулювання розвитку в

суспільстві морально-етичних засад у просторі правової дійсності (в тому числі і сфері правозастосування). В свою чергу моральні принципи, втілюючись через ідеї справедливості та добросовісності, виступають моральним фундаментом формування високої правової культури і рівня правосвідомості суспільства та індивідів, що в цілому позитивно впливає на формування висококультурного правового суспільства. А втілення морально-етичних засад у таких принципах права, як диспозитивність, справедливість та добросовісність є моральним орієнтиром здійснення професійної юридичної діяльності [5, с. 179 – 180].

Таким чином, правозастосування є особливою сферою діяльності, де влада є складовою частиною механізму здійснення права. В цьому аспекті особливого значення набуває правозастосовча ідеологія, рівень правової культури та правосвідомості суб'єкта правозастосування, визначальний вплив на формування яких мають морально-етичні цінності [7, с. 131].

Правозастосування є складною, послідовною діяльністю, що регламентується певними адміністративно-процесуальними, цивільно-процесуальними, кримінально-процесуальними, та іншими процедурними нормами, які встановлюють певний порядок правозастосування і забезпечують його логічну завершеність [4, с. 71].

В залежності від галузевої приналежності, для кожної з зазначених процедурно-процесуальних стадій застосування правових норм притаманні певні морально-етичні критерії та особливості.

Так, адміністративне право, як зазначає С. Золотухін, є наскрізь пронизаним нормами моралі та етики, оскільки ґрунтується на них. Регулятивна взаємопов'язаність етики, моральності й адміністративного права виявляється і в тому, що без звернення до дослідження сутності і значення моральних понять не є можливим і розкриття змісту певних термінів і категорій, котрі закріплено в адміністративному законодавстві та з оцінкою яких законом пов'язується настання тих чи інших правових

наслідків. Крім того, і мораль, і адміністративне право застосовують хоч і не спільні, проте наближені одна до одної системи оцінки (зокрема засуджують протиправні вчинки).

Норми моралі відіграють важливу роль у процесі застосування під час вирішення окремих категорій адміністративних справ. Мотив і мета деяких адміністративних правопорушень є обов'язковими або додатковими ознаками, що мають істотне значення для кваліфікації того чи іншого адміністративного делікту. Такі мотиви, як неповага до суспільства, вчинення дрібного хуліганства, жорстокість у поводженні з тваринами, здійснення статевих контактів за винагороду при зайнятті проституцією та інші подібні аморальні з погляду суспільства і законодавства прояви, є обов'язковими елементами складів відповідних адміністративних правопорушень. Моральний чинник має вирішальне значення під час прийняття суддею рішення про позбавлення батьківських прав. Неоднозначною є також (поряд із правовою), і моральна оцінка застосування

таких заходів адміністративного примусу, як адміністративне затримання, особистий огляд речей чи застосування фізичної сили, вогнепальної зброї та спеціальних засобів органами внутрішніх справ. Те саме певною мірою може бути віднесено і до застосування за ті чи інші правопорушення адміністративних стягнень, під час призначення яких беруться до уваги юридичні, соціальні, економічні і моральні чинники [3].

Морально-етичні засади мають також важливе значення для правозастосування в судовому процесі.

На думку Л. Нестерчук, бездоганне дотримання у судовому розгляді моральних та етичних норм суддями та всіма професійними учасниками кримінального судочинства містить в собі значний морально-виховний вплив. Суддя, призначаючи судове засідання, знаходиться в моральних відносинах з учасниками процесу, прокурором, слідчим та підсудним. Його процесуальні права реалізуються з урахуванням моральних критеріїв. У судовому розгляді, де в умовах безпосередності судді

вступають у спілкування з всіма учасниками процесу, моральні відносини складаються як у середині колегії суддів або присяжних засідателів, так і між суддями і сторонами, між самими сторонами, між суддями і експертами, свідками й іншими особами, які беруть участь у справі.

Судді зобов'язані виконувати моральний обов'язок об'єктивно, неупереджено дослідити справу, встановити істину і справедливо її розглянути. Вони враховують різне становище і різні домагання сторін, однак повинні керуватися своєю совістю і законом, забезпечуючи справедливість. При провадженні в суді вищої інстанції морально-правовим обов'язком судді є ретельна перевірка підстав і змісту вироку, знайти несправедливість, і якщо вона була допущена, виправити її. При постановленні рішення ніхто із суддів не вправі ухилитись від висловлення своєї думки. У даній нормі закону закладений моральний зміст, суть якого полягає в тому, що суддя покликаний вирішувати долю підсудного, не ухиляючись від моральної відповідальності за

прийняте рішення. Суддя не вправі ухилитись від ухвалення рішення в справі

ні шляхом стримування у голосуванні, ні направлення справи на додаткове розслідування, коли воно свідомо не внесе нічого нового. Йому закон надав право й одночасно тягар остаточного рішення. І воно буде справедливим лише тоді, коли усі судді з повною свідомістю, відповідальністю виконають свій професійний моральний обов'язок [10, с. 213 – 214].

Окрім суду, морально-етичні вимоги мають не менш важливе значення в правозастосовчій діяльності органів прокуратури.

Служба в органах прокуратури, як зауважують О. Литвак та П. Шумський, є вираженням особливої довіри з боку суспільства й держави, а відтак, ставить високі морально-етичні вимоги до прокурорських працівників. Виконання службових обов'язків вимагає від прокурора підвищеного почуття відповідальності за свої дії, рішення і проступки. Кожне його рішення та дія, якщо вони не суперечать закону, повинні відповідати моральним

нормам. Адже, зловживання владно-розпорядчими повноваженнями негативно впливає на формування особистості прокурорського працівника, призводить до втрати здатності бачити виключність і тяжкі наслідки своїх дій, в результаті чого з'являється формалізм і неувага до людей.

З метою попередження таких негативних фактів прокурорським працівникам вкрай необхідним є самовиховання, як усвідомлена і цілеспрямована діяльність, спрямована на формування високих морально-етичних якостей і подолання недоліків у власній моральній сфері. Тому, у відносинах з учасниками судочинства прокурору слід дотримуватися офіційно-ділового стилю, виявляти принциповість і витримку, безсторонність і повагу до учасників судового засідання. Почуття відповідальності, моральний самоконтроль, внутрішня самооцінка та поведінка з позицій морально-етичних вимог є необхідною запорукою успішного виконання працівниками прокуратури покладених на них завдань, як суб'єктів правозастосування [6, с. 9].

Висновки. Отже, правозастосування є особливим різновидом державно-владної діяльності, спрямованої на реалізацію правових норм. Основною метою застосування норм права є встановлення істини у справі та справедливої її вирішення.

Тому, однією з важливих умов досягнення цього результату є відповідність правозастосовчого процесу (окрім законності, обґрунто-

ваності і доцільності) таким морально-етичним вимогам, як добросовісність, правдивість, патріотизм, сумлінність, розумність, та високий рівень духовної, моральної і правової культури суб'єктів правозастосування.

Дотримання зазначених умов є гарантією стабільного демократичного розвитку сучасної української держави.

Список використаних джерел

1. Брездєнь В. І. Морально-етичні та правові цінності діяльності юриста / В. І. Брездєнь // Митна справа. – 2012. – № 6 (84), частина 2, книга 1. – С. 414 – 419.
2. Застосування правових норм. Юридичний словник – довідник / за ред. Ю. С. Шемшученка // Худож. оформл. В. М. Штогриня. – К. Феміна, 1996. – С. 225 – 226.
3. Золотухін С. В. Моральність, етика та суспільство: сутність і співвідношення змісту категорій в адміністративно-правовому контексті / С. В. Золотухін // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2011. – № 4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pppd/2011_4/3Zolot.pdf
4. Костюк Н. П. Особливості стадій правозастосування / Н. П. Костюк // Держава і право. – 2009. – Вип. 44. – С. 70 – 76.
5. Круглов О. М. Механізм правосвідомості та правової культури у контексті морально-етичних принципів права / О. М. Круглов, Ю. О. Ключєва // Вісник національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. – 2012. – № 3 (13). – С. 176 – 180.
6. Литвак О. Реформування морально-етичних вимог до прокурора / О. Литвак, П. Шумський // Вісник національної академії прокуратури. – 2013. – № 1. – С. 5 – 10.
7. Манько Д. Щодо широкого розуміння категорії застосування права / Д. Манько // Публічне право. – 2011. – № 1. – С. 130 – 135.

8. Мартьянова Т. С. Ціннісні аспекти правозастосовної діяльності / Т. С. Мартьянова // Митна справа. – 2012. – № 4 (82) , частина 2, книга 1. – С. 26 – 31.
9. Моральные принципы. Этика и эстетика. Словарь ключевых терминов / Н. Хамитов, С. Крылова, С. Минева . – К.: КНТ, 2009. – 336 с.
10. Нестерчук Л. П. Етичні основи в діяльності суддів України / Л. П. Нестерчук // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць – 2009. – Вип. 47. – С. 212 – 216
11. Правозастосування. Філософія права: словник / [В. А. Бачинін, В. С. Журавський, М. І. Панов]. – К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – С. 273 – 274.
12. Професійна етика юриста // В. О. Лозовий, О. В. Петришин. – Х.: Право, 2004. – 176 с.